

Osim toga, u zibrci nije dovoljno osvijetljena uloga grupa i javnih radnika koji su se zalagali za jugoslavensko ujedinjenje kao što su »Serbian Society of Great Britain« (Izostavljena je građa o manifestaciji tog društva u Mansion House u Londonu 25. VII 1918), časopis »The New Europe« (Seton-Watson, Steed, Evans), američka »The Mid-European Union« (rezolucija na »Independence Day« 1918), zatim u Italiji grupa oko Salveminijeva lista »Unità« i Albertinijeva dnevnika »Corriere della Sera«, u Francuskoj Denis, Berard i dr., a nije dokumentirano ni jugoslavensko pitanje u tajnim kontaktima Saveznika s predstavnicima cara Karla.

Redaktori su željeli da donesu što je moguće više neobjavljene građe, jer se do nje teže dolazi, i u tome su postigli svoj velik a možda i najveći uspjeh. Ako su zbog toga neke teme i nešto slabije dokumentirali to ne može umanjiti značenje i vrijednost njihove zbirke, jer je ona iznijela na vidjelo toliko dokumenata i bacila svjetlo na toliko problema našega ujedinjenja da će sigurno postati i vjerojatno dugo vremena i ostati najvažniji priručnik za historiju stvaranja jugoslavenske države 1918.

Dragovan Šepić

NOVI RADOVI O RAZVOJU ČEŠKOSLAVENSKE SOCIJALNE DEMOKRACIJE DO G. 1890.

Posljednjih godina izašlo je više rasprava koje se bave socijalističkim pokretom u češkim zemljama prije osnivanja II Internacionale. Pri tom se pomalo oblikuju specijalna obilježja češkoga socijalističkog pokreta, koja su vrlo inštruktivna za historičare radničkog pokreta u nas. Naime, u Češkoj, kao ekonomski najrazvijenijoj od svih nacionalno potlačenih zemalja u Habsburškoj monarhiji, po prvi se put, na svojstven način, javljaju problemi koji kasnije postaju karakteristični i u drugim nacionalno potlačenim zemljama.

J. Kořalka, *Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*, Liberec 1963, nastavlja s istraživanjem koje je započeo s knjigom: *Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku*, Liberec 1956, u kojoj se bavio razdobljem do 1874. Recenzirani rad proučava razvoj socijalističkog pokreta od 1874—82, s težištem na godinama 1877—80, kada se Centralni komitet Socijaldemokratske stranke u austrijskim i češkim zemljama nalazio u Liberecu (Reichenberg). Prema tome, K. ne daje samo prilog proučavanju češkoga socijalističkog pokreta nego i općenitoj problematici socijalne demokracije u austrijskom dijelu Monarhije.

Nakon prikaza ekonomske osnove na kojoj nastaje radnički pokret u industrijskom okrugu Libereca, autor osvjetljava prilike koje su dovele do osnivanja prve radničke političke partije u Habsburškoj monarhiji — općeaustrijske socijaldemokratske stranke u Neudörflu 5—6. IV 1874, čiji program primaju socijalisti mnogih sjevernočeških gradova, a rezultat je i pokretanje lista »Arbeiterfreund«, oko kojeg se u 70-im godinama sakuplja vodstvo socijalne demokracije u Liberecu. G. 1874—5. u Zagrebu izlazi list »Radnički prijatelj«, što se svakako mora pripisati izravnom utjecaju kongresa u Neudörflu i pokretanju liberečkog »Arbeiterfreunda«. Od 1876. liberački socijalisti imaju sve važniju ulogu u općoj partijskoj organizaciji, a 1877. sjedite centralnog komiteta općeaustrijske socijaldemokratske stranke prenosi se u Liberec. Prema autoru, ova odluka nije samo posljedica

organizacionih potreba, nego uspjeh revolucionarnog, u suštini marksističkog, smjerala u radničkom pokretu čeških i austrijskih zemalja. Usprkos otporu bečke i drugih partijskih organizacija, liberečki centralni komitet, pod vodstvom Ferdinanda Schwarza, uspijeva u provođenju dosljedne partijske linije. Već u prvo vrijeme svoje djelatnosti, liberečki centralni komitet, koji vode uglavnom Nijemci, dobiva saveznike u češkim socijalistima u Pragu koji 7. IV 1878, na kongresu u Břevnovu, osnivaju autonomnu partijsku organizaciju češkoslavenske socijalne demokracije unutar općeaustrijske partije. K. ističe razliku između pojave ove češke organizacije i nacionalnog sukoba u austrijskoj socijalnoj demokraciji od devedesetih godina dalje. Ovom prilikom nisu osnovane posebna austrijska i češka stranka, nego autonomna organizacija radnika jedne potlačene nacije, da bi se, na taj način, mogli bolje zastupati njihovi interesi unutar organizacije čiji je jezik njemački. Radilo se, prije svega, o izdavanju socijalističke štampe na češkom jeziku. Češko-slavenska organizacija ostala je podređena centralnom komitetu u Liberecu.

Prikazujući organizacionu, izdavačku i općenitu propagandnu djelatnost liberečkih socijalista, K. napose upozorava na njihovu borbu za održanje jedinstvene općeaustrijske organizacije protiv akcija oportunističkih i anarhističkih struja. Pri tom je bilo znatnih teškoća, jer su marksističke tendencije bile u austrijskoj socijalnoj demokraciji znatno slabije nego u Njemačkoj. K. pripisuje liberečkim socijalistima razmjerno visok teoretski nivo u marksističkom smislu, ali ističe da njihovo, uglavnom pravilno, stanovište u nacionalnom pitanju ne izvire iz teoretskog poznavanja problema nego iz njihove praktične političke djelatnosti.

G. 1880. se pokazalo da se liberečki centar više ne može održati, dijelom zbog progona Taaffeova režima a dijelom zbog zaoštrenih sukoba između protivničkih struja u socijalnoj demokraciji. Zbog toga se centralni komitet općeaustrijske stranke premješta u Graz, a nakon toga slijedi ionako raspad općenite organizacije u eri protusocijalističkih procesa g. 1882. K. zaključuje svoja razmatranja isticanjem uzorne suradnje između njemačkih i čeških socijalista pod vodstvom centralnog komiteta u Liberecu.

Među brojnim raspravama J. Kořalke po svom se značenju ističe rad: *Zur internationalen Rolle der Entstehung der tschechischen Arbeiterbewegung im alten Österreich*, Österreichische Osthefte 1965/4, jer on sadržava, u neku ruku teoretsko uopćavanje njegovih znanstvenih rezultata, a uz to i odgovor na polemike u povodu 100-godišnjice I Internacionale, prije svega na probleme koji su iskrsnuli na bečkom simpoziju o djelatnosti I Internacionale u Habsburškoj monarhiji (7—9. IX 1964). Ondje se postavilo pitanje: da li je češki radnički pokret specifična pojava u usporedbi sa Zapadnom i Srednjom Evropom, a kasnije i s Istočnom Evropom, da li je, prema tome, neki prijelazni tip ili samo predodžba »nacionalno tijesnogrudnih« čeških historičara — drugim riječima: da li češko-slavenska socijalna demokracija, naročito u sedamdesetim godinama, znači prilog razvoju proleterskog internacionalizma ili samo nacionalističko zastranjenje?

U odgovoru na taj problem, K. pridaje osobitu važnost procesu geneze određene političke ideologije, čije proučavanje olakšava razumijevanje kasnijih razvijenih oblika. U tom pogledu je ova problematika upravo danas izvanredno interesantna »u okviru znanstvene spoznaje proturječnog jedinstva nacionalnog i internacionalnog i konkretnih izražajnih i organizacionih oblika interenacionalne misli«.

Prilazeći razradi svoje teze, K., prije svega, podsjeća da je I Internacionala nastala na dvostrukom temelju, tj. u vezi sa socijalnim potrebama prvenstveno francuskih i engleskih radničkih organizacija, ali i na podlozi demokratsko-nacionalnih pokreta u Njemačkoj, Italiji i Poljskoj. Prema tome, demokratsko-nacionalno i socijalno osvješćenje radničke elite u Zapadnoj i Srednjoj Evropi u šezdesetim godinama bilo je usko povezano — štaviše, uvjetovalo je jedno drugo. Politički radnički pokret uglavnom preuzima ideje općedemokratskih struja. Zar se predodžbe njemačkih socijalista o revoluciji ne razvijaju gotovo do kraja XIX st. pod utjecajem revolucije 1848/9? Na toj osnovi niklo je ono shvaćanje koje je poricalo budućnost slavenskim narodima, jer su oni došli u opreku s njemačkom i mađarskom revolucijom. Engels je to stanovište zastupao još u svojim pismima g. 1882.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, nacionalno-politički položaj u Srednjoj Evropi već se znatno razlikuje od završne faze revolucije 1848/9. Njemački nacionalni pokret gubi svoja demokratska obilježja, a istodobno dozrijeva češki nacionalni pokret. Kao i u drugim zemljama, unutar češkog demokratskog narodnog pokreta postepeno se razvija samostalni, češki politički radnički pokret u socijalnom smislu. U procesu uspona samostalne češke političke radničke stranke prvi put se ide dalje od nacionalno-političke koncepcije njemačke radikalne demokracije. Zato K. smatra da je, prvi put u Srednjoj Evropi, politički radnički pokret u Prahu napustio demokratsko-nacionalne tradicije iz krajnje faze revolucije 1848/9.

Bečki socijalisti preuzimaju na početku radničkog pokreta 1868—9. pojam internacionalizma, koji je nastao u Zapadnoj Evropi, gdje nakon 1871. nije više bilo nacionalnih problema od većeg značaja (izuzevši irskoga). Nasuprot tome, istočno od Njemačke razvijaju se povijesne tendencije koje se u Zapadnoj Evropi više ne javljaju. Prema tome, češki i drugi pokreti napreduju u prilikama neriješenog nacionalnog pitanja. Upravo češko pitanje izbija na prvo mjesto u međunarodnom radničkom pokretu zbog geografskog položaja čeških zemalja i zbog najrazvijenije socijalne strukture u tom dijelu Evrope. Zato autor vidi u češkom nacionalnom razvoju prijelazni tip između zapadnog i istočnog dijela Evrope, a budući da je češki radnički pokret bio prvi koji se počeo odvijati u uvjetima neriješenog nacionalnog pitanja, ne začuđuje da se upravo preko njega unosi u teoriju i praksu evropske socijalne demokracije novo, nacionalno pitanje.

Među brojnim radovima Z. Šolle-a o razdoblju I Internacionale valja zbog važnih podataka i za radnički pokret u Hrvatskoj istaknuti ove rasprave: *Die ersten Anhänger der Internationalen Arbeiter-Assoziation in Böhmen*, *Historica VII*, 1963; *Sekce I Internacionály v Čechách*, *Československý časopis historický 3/1963*; *Die I Internationale und Österreich*, *Historica X*, 1965. Uskoro će izaći obimni autorov rad: *Internacionala a Rakousko*, na koji ćemo se opširnije osvrnuti.

F. Jordan se u nizu radova bavi razvojem češkoga radničkog pokreta u osamdesetim godinama, tj. u vrijeme najvećih sukoba između radikalne i umjerene struje. U svojoj najnovijoj raspravi: *Problémy rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály (1879—1889)*, *Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas philosophica 105*, Prag 1965, autor iznosi osnovne rezultate svoga dugogodišnjeg rada. On objašnjava raskol u radničkom pokretu čeških zemalja

tadašnjim ekonomsko-socijalnim uvjetima, političkom situacijom u Austriji za vrijeme Taaffeove vlade i razvojem internacionalnog i austrijskog radničkog pokreta.

Za historičara radničkog pokreta u Hrvatskoj napose su važna dva aspekta: periodizacija i karakterizacija pojedinih struja unutar češkoga radničkog pokreta. U razdoblju od 1879—82. počinju razmirice, g. 1882—5. znače periodu otvorenog raskola, dok se 1885—9. stvaraju uvjeti za postepeno prevladavanje raskola. J. zatim upozorava na postojanje triju struja: umjerenih, radikala i anarhista te na njihove različite koncepcije teorije i taktike. Prema autorovu shvaćanju, radikali su, uza sve suprotnosti, bliži umjerenima nego anarhistima. U vezi s procesom stvaranja jedinstvene austrijske socijaldemokratske stranke, J. se suprotstavlja jednostranim shvaćanjima po kojima su za prevladavanje sukoba zaslužni isključivo austro-njemački socijalisti na čelu s Adlerom, odnosno češki socijalisti u Brnu na čelu s J. Hybešom. Iz njegove interpretacije jasno proizlazi da tek djelatnost obiju grupacija omogućava sjedinjenje protivničkih struja.

Mirjana Gross

M. ŠESTÁK, REVOLUČNI SPOLUPRÁCE E. KVATERNIKA S J. V. FRIČEM V LETECH 1863—1864, Prag, 1965, Rozpravy Československé akademie věd 75/1.

U izdanju Čehoslovačke akademije nauka (Rozpravy 1965,75/1 red društv. nauka), objavio je Miroslav Šesták raspravu: Revolucionarna suradnja E. Kvaternika s J. V. Fričem u godinama 1863/4. Autor se, osim literature na našem jeziku, služio kod nas manje pristupačnom češkom i poljskom literaturom (o J. V. Friču; o poljskom ustanku 1863) i za širu naučnu javnost posve novom korespondencijom Friča i Kvaternika iz Literarnog arhiva Narodnog muzeja u Pragu. Služio se, osim toga, Kvaternikovim štampanim spisima, češkim suvremenim novinama i Šegvićevim izdanjem Kvaternikova dnevnika.

Autor razmatra karakter suradnje između Friča i Kvaternika, određuje njihovo mjesto ne samo u okviru tadašnje borbe naroda protiv Austrije, već i u odnosu na socijalne revolucionare u toj epohi, pri čemu ističe napredni karakter Kvaternikova nastojanja u pravcu pozitivne aktivnosti buržoaskih revolucionara. Suradnju Friča i Kvaternika uokviruje prikazom evropske situacije i težnji emigranata, protivnika Austrije; valja napose istaći prikaz prilika u poljskom krugu kao i Fričeve revolucionarne aktivnosti (počevši od 1848), što omogućuje bolje razumijevanje Kvaternikova odnosa prema Friču kao i teškoća na koje je Kvaternik morao nailaziti u radu s Poljacima.

Budući da moja, dosada neobjavljena, disertacija, pod naslovom »Vanjskopolički pogledi pravaša od 1858 do 1871« (obranjena 1961. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu), obrađuje iste probleme (I. Kvaternik i Rusija 1858—60; II. Kvaternikov rad na Zapadu 1859 i 1860; III. Kvaternikov povratak u Austriju 1860; IV. Javna vanjskopolička agitacija pravaša u vrijeme Kvaternikova boravka u Hrvatskoj 1861—63; V. Kvaternik na Zapadu 1863. i 1864; VI. Kvaternik u Italiji 1864/5.—67; VII. Kvaternik u domovini 1867—71), a rađena je uz ostalo na osnovu originalnog Kvaternikova dnevnika, pa i većeg dijela korespondencije Frič-Kvaternik ko-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB